

УДК 349.6:342.721.73(477)1:355.48

DOI 10.33244/2617-4154.1(18).2025.25-31

В. І. Бак,

канд. юрид. наук,

доцент кафедри міжнародного права та Європейського Союзу

e-mail: bak.vera@gmail.com

ORCID ID 0009-0001-1269-4981;

М. С. Медведєва,

здобувачка вищої освіти,

першого бакалаврського рівня,

Державний податковий університет

e-mail: mishkin5@ukr.net

ORCID ID 0009-0008-8072-0572

ЗАХИСТ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті розглянуто правові аспекти механізму реалізації права кожного на чисте і безпечне для життя та здоров'я довкілля, в Україні в умовах військової агресії. На підставі аналізу норм чинного законодавства України, визначено основні обмеження щодо доступу до екологічної інформації в умовах воєнного стану, а також заходи інформаційної безпеки, що запроваджуються в умовах воєнного стану. Визначено, що, незважаючи на війну та її руйнівні наслідки, захист екологічних прав людини повинен забезпечуватись. Ба більше, саме в умовах війни якісний та оперативний доступ до публічної екологічної інформації є необхідною умовою для забезпечення належного функціонування державних та громадських інституцій і навколишнього природного середовища, оскільки від цього залежить нормальна життєдіяльність, безпека та здоров'я людей.

На сьогодні, зважаючи на повномасштабне військове вторгнення, такий доступ для громадян неможливо гарантувати та забезпечити повною мірою, як це було в умовах мирного часу. Військова агресія спровокувала ряд тимчасових обмежень та заходів інформаційної безпеки, які зумовлені умовами воєнного стану, і щодо вільного доступу до екологічної інформації зокрема. Але, незважаючи на всі обмеження, навіть в умовах війни в екологічному законодавстві України продовжують напрацьовувати та вдосконалювати механізми забезпечення доступу до екологічної інформації.

Основні напрацювання в законодавстві в умовах військової агресії стосуються удосконалення таких сфер, як управління відходами, створення та функціонування національного реєстру викидів, внесення змін до природоохоронного законодавства України щодо державної системи моніторингу довкілля та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля.

Ключові слова: екологічне право, військова агресія, міжнародне гуманітарне право, екоцид, навколишнє природне середовище.

Повномасштабне вторгнення Росії на територію України 24 лютого 2022 року стало причиною нищівної шкоди, завданої середовищу людського існування, виробничій і соціальній інфраструктурі, а також довкіллю. Війна продовжує знищувати український рослинний і тваринний світ, ґрунти, землі, надра. Природно-заповідний фонд опинився в зоні бойових дій та окупації. Ці негативні наслідки спричиняють значні порушення конституційного права людини на безпечне довкілля, що спричиняє актуалізацію дослідження правових можливостей подолання таких негативних наслідків [1].

Право людини на безпечне довкілля є фундаментальним у системі екологічних прав, тому що саме на його основі формується вся зазначена система. Стаття 50 Конституції України наголошує що «...кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» [6]. Кожній особі гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на поширення цієї інформації. Така інформація ніким не може бути засекречена [6].

Гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей є одним із ключових принципів охорони навколишнього природного середовища відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [7].

Відшкодування завданих збитків та відновлення права на безпечне довкілля вимагає особливих зусиль та рішучих кроків в умовах воєнного стану. Одним із таких кроків стало прийняття 15 березня 2022 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності у сфері довкілля та щодо цивільного захисту на період дії воєнного стану і у період відбудови». Цей нормативно-правовий акт необхідний для фіксації шкідливих впливів війни на стан навколишнього природного середовища [3].

Норми цього Закону спрямовані на забезпечення обороноздатності держави під час воєнного стану; пришвидшення відновлення інфраструктури та економіки України в період відбудови; повернення до нормальної життєдіяльності суспільства після закінчення війни.

Уряд України збирає та систематизує матеріали щодо загроз навколишньому середовищу внаслідок злочинів російських військових та розробляє заходи для їх усунення. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України працює над відновленням та реконструкцією об'єктів природи [2].

У серпні 2021 року Офісом Генерального прокурора було створено Спеціалізовану екологічну прокуратуру, яка є самостійним структурним підрозділом, а також здійснює організацію та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, має на меті підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища. Прокурори вже залучені до проваджень про воєнні злочини, що спричинили шкоду довкіллю. Уже зафіксовані випадки екоциду, нападів на об'єкти атомної енергетики, нафтобази, гідротехнічні споруди [4].

Україна є однією з 15 країн світу, законодавство яких передбачає відповідальність за екоцид. Стаття 441 Кримінального кодексу України визначає екоцид як «масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу» [8]. Можна констатувати, що такої кількості воєнних злочинів проти довкілля, які виявлені та зафіксовані працівниками правоохоронних органів за час повномасштабної агресії, не розслідувалось жодною з країн світу.

Українці використовують ресурс SaveEcoBot у месенджерах Telegram або Viber для того, щоб повідомити Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України про факти вчинення екологічних злочинів, що в подальшому стане доказовою базою для позовів до Міжнародного суду ООН з метою отримання компенсації збитків від держави-терориста. Вказаний бот дає змогу повідомити про:

- забруднення водних ресурсів сторонніми речовинами або предметами (до прикладу, умисне або через воєнні дії скидання чи виливання забруднювальних речовин до озер, річок чи інших об'єктів) [2];
- засмічення територій предметами військового устаткування, біологічні залишки (поодинокі розміщення та/або скупчення снарядів, ракет) [2];
- знищення чи пошкодження промислових об'єктів (влучання снарядів, руйнування та пожежі на підприємствах) [2];
- ураження об'єктів радіаційної небезпеки (влучання боєприпасів чи інший вплив на джерела іонізуючого випромінювання та ядерні установки) [2];
- нанесення шкоди ґрунтам та рослинності на природних ділянках і землях сільськогосподарського значення (зрушення, знищення верхнього шару ґрунтів за рахунок вибухів снарядів, руху важкої техніки) [2].

Наслідки шкоди та токсичного забруднення внаслідок бойових дій є жахливими, враховуючи, що в Україні зосереджено 35 відсотків біорізноманіття Європи та близько чверті чорнозему Землі. Сотні природоохоронних територій перебувають або були під окупацією, зокрема до 23 національних парків, природних і біосферних заповідників. Також значну шкоду заподіює великий вуглецевий слід війни.

В Україні екологічна безпека в умовах війни носить глобальну проблему людської цивілізації, через можливість гуманітарної катастрофи внаслідок бойових дій і незабраних тіл з нашої території. Крім того, існує загроза хімічної, біологічної, ядерної катастроф, унаслідок використання зброї масового знищення [2].

У перші дні повномасштабного вторгнення російські війська змогли захопити Чорнобильську АЕС (ЧАЕС). Але до того, як ЧАЕС перейшла під контроль агресора, за неї велися інтенсивні бої, російські солдати нещадно стріляли на території небезпечної зони, і цілком вірогідно, могли пошкодити реактори, що призвело б до глобальної катастрофи.

Крім ЧАЕС, у ніч на 4 березня 2022 року ядерну безпеку на Запорізькій АЕС було порушено, реактори опинилися в небезпеці через обстріл росіян і, як наслідок, пожежу. Спочатку пожежників не допускали для її ліквідації, проте згодом вони все ж таки це

зробили та пожежу було ліквідовано. Російські військові погрожували підірвати блоки АЕС, і це могло б мати шалені наслідки для багатьох країн.

Наступним прикладом екологічного злочину росіян став підлив Каховської ГЕС. 6 червня 2023 року, близько 02:50 год, в Україні була спровокована глобальна екологічна катастрофа – підлив греблі Каховської ГЕС. Рівень води у Каховському водосховищі почав стрімко падати. Нижче за течією Дніпра почалися підтоплення населених пунктів, зокрема Херсон. Каховська катастрофа має всі ознаки екологічної катастрофи [3].

Досліджено, що наслідки теракту виявилися гіршими, ніж прогнозувалося. Підлив греблі Каховської ГЕС спричинив серйозні екологічні наслідки, які ще не проявилися повною мірою. Поручено права на безпечне екологічне середовище, гарантовані Конституцією України, та Принципи захисту навколишнього середовища під час збройних конфліктів, розроблені Комісією міжнародного права ООН 2022 року [3].

Визнано, що екологічні катастрофи такого масштабу не можуть бути обмежені територіально. Вони негативно впливають на екосистему, що зі свого боку спричиняє зміни клімату в регіоні. Наслідки Каховської катастрофи на собі вже відчувають або відчують у майбутньому інші держави. Зазначена інформація свідчить про те, що, крім військових злочинів, Україні також завдано непоправної шкоди довкіллю, яку має відшкодувати країна-агресор. Для досягнення цієї мети необхідно використовувати всі можливі законні засоби. Наприклад, СБУ відкрила кримінальне провадження щодо підливу Каховської ГЕС.

Правова система охоплює національні та міжнародні форми і методи захисту прав людини під час війни, кожен з яких може бути використаний людьми, які зазнали незаконного поводження та чиї права були порушені. В Україні найефективнішою залишається судова форма захисту екологічних прав людини [3].

Чотири договори Женевських конвенцій, які є нормативно-правовою базою для регулювання поведінки під час збройних конфліктів, прямо не згадують навколишнє середовище. Однак після війни у В'єтнамі в законі відбулися дві важливі зміни.

Одна із них забороняє насильницьке використання методів модифікації навколишнього середовища, які мають «широко поширені, довготривалі або серйозні наслідки», а друга блокує «методи або засоби ведення війни, які мають на меті або, як очікується, завдадуть широкого, довгострокового та серйозного збитку природному середовищу». Проблема полягає в тому, що навіть якщо дії під час війни завдають шкоди навколишньому середовищу, їх важко вважати порушенням положень, оскільки неможливо уникнути цієї шкоди під час ведення воєнних дій [1].

Для обрахунку збитків Міністерство охорони довкілля розробило й затвердило спеціальні методики. Розрахунками за цими методиками займається Державна екологічна інспекція. Загальна оцінка завданої шкоди довкіллю наразі перевищує 1,9 трильйона гривень або понад 52,2 мільярда доларів. Проте навіть наявність зазначених методик не дає змогу обчислити завдані збитки в повному обсязі.

Паралельно із національною роботою ведеться міжнародна співпраця для вирішення поставленої проблеми. Наприклад, 17 травня 2023 року Європейський Союз та ще

43 країни підписали угоду про створення Реєстру збитків, завданих агресією РФ проти України. Основна мета Реєстру – облік доказів та претензій про заподіяні РФ збитки, шкоду чи пошкодження.

З огляду на поточні військові виклики, Комісія міжнародного права ООН ухвалила Проект принципів захисту навколишнього середовища під час збройних конфліктів на своїй 73-й сесії 2022 року та передала їх на розгляд Генеральної Асамблеї ООН [3]. Він має назву «Draft principles on protection of the environment in relation to armed conflicts». Усі принципи, визначені в цьому документі, є необхідними і значущими, але в цій статті виділимо такі:

– Принцип 19. «Загальні екологічні зобов'язання держави-окупанта». Держава-окупант повинна вжити відповідних заходів для запобігання завданню значної шкоди навколишньому середовищу окупованих територій, зокрема шкоду здоров'ю та добробуту населення окупованих територій.

– Принцип 20. «Раціональне використання природних ресурсів». Окупаційна влада повинна управляти природними ресурсами окупованих територій в інтересах населення та забезпечувати їх стале використання, а також вживати відповідних заходів для уникнення значних негативних впливів на навколишнє середовище, які можуть завдати шкоди здоров'ю та добробуту населення.

– Принцип 26. «Наслідки війни». Після закінчення збройного конфлікту сторони намагаються нейтралізувати токсичні або небезпечні наслідки війни, які становлять ризик завдати шкоди навколишньому середовищу.

Висновок. Отже, у статті досліджено проблемні питання реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах військової агресії з боку російської федерації. Визначено, що 24 лютого 2022 року РФ розпочала війну проти незалежності та територіальної цілісності України, яка супроводжується нівелюванням міжнародного гуманітарного права, знищенням екології та природних ресурсів, об'єктів цивільної та критичної інфраструктури, а також численними випадками порушень екологічних прав українських громадян, зокрема права на безпечне для життя і здоров'я довкілля [9].

Також країна-агресор вдається до ядерного шантажу, засмічення земель, забруднення ґрунтів, вод, атмосферного повітря, об'єктів природно-заповідного фонду, знищення тваринного та рослинного світу, що є порушенням положень Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів [9].

Визначені в статті задокументовані злочини російської федерації унеможливають належну реалізацію конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Особи, які проживають на території України, не мають можливості повним обсягом користуватись об'єктами навколишнього природного середовища та за їх допомогою задовольняти власні фізіологічні потреби [9].

Реальні обсяги шкоди навколишньому природному середовищу та пов'язані з ним довгострокові наслідки впливу на здоров'я населення від російської агресії буде можливо оцінити тільки після закінчення війни та повної деокупації всіх територій України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Солодан К. В. Право на безпечне довкілля в умовах воєнного стану. URL : http://www.lsej.org.ua/11_2023/68.pdf (дата звернення: 19.09.2024).
2. Екологічна безпека в умовах воєнного стану / Семерня О. М., Любинський О. І., Федорчук І. В., Рудницька Ж. О., Семерня А. О. URL : <http://ecoj.dea.kiev.ua/archives/2022/2/11.pdf> (дата звернення: 20.09.2024).
3. Коритко Л. Я., Кучера А. М. Порушення екологічних прав людини в Україні в період воєнного стану (на прикладі Каховської катастрофи). URL : <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/8.pdf> (дата звернення: 21.09.2024).
4. Положення про Спеціалізовану екологічну прокуратуру (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора, затверджене наказом від 05.07.2023 № 185. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0185905-23#Text> (дата звернення: 27.09.2024).
5. «ПОГЛЯД: Злочини проти довкілля – злочини проти майбутнього». URL : <https://www.kyivpost.com/uk/opinion/31678> (дата звернення: 27.09.2024).
6. Конституція України. URL : <http://surl.li/wusxqh> (дата звернення: 27.09.2024).
7. Закон України про охорону навколишнього середовища. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 27.09.2024).
8. Кримінальний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.09.2024).

REFERENCES

- 1) Solodan K. V. The right to a safe environment under martial law. URL : http://www.lsej.org.ua/11_2023/68.pdf (application date: 19.09.2024).
- 2) Ecology Security in state of war / Semernia O., Liubynskiy O., Fedorchuk I., Rudnytska Zh., Semernia A. URL : <http://ecoj.dea.kiev.ua/archives/2022/2/11.pdf> (application date: 20.09.2024).
- 3) Korytko L. Ya., Kuchera A. M. Violations of human environmental rights in Ukraine during the period of martial law (example of the Kakhov disaster). URL : <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/8.pdf> (application date: 21.09.2024).
- 4) Regulations on the Specialized Environmental Prosecutor's Office (under the authority of the Department) of the Prosecutor General's Office, approved by Order No. 185 dated 05.07.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0185905-23#Text> (application date: 27.09.2024).
- 5) "VIEW: Crimes against the environment – crimes against the future". URL : <https://www.kyivpost.com/uk/opinion/31678> (application date: 27.09.2024).
- 6) Constitution of Ukraine. URL : <http://surl.li/wusxqh> (application date: 27.09.2024).
- 7) Law of Ukraine on environmental protection. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (application date: 27.09.2024).
- 8) Criminal Code of Ukraine. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (application date: 25.09.2024).

V. I. Bak, M. S. Medvedeva. PROTECTION OF ENVIRONMENTAL RIGHTS OF UKRAINIAN CITIZENS IN WARTIME CONDITIONS

The article examines the legal aspects of the mechanism for realizing everyone's right to a clean and safe environment for life and health in Ukraine under conditions of military aggression. Based on the analysis of the norms of the current legislation of Ukraine, the main restrictions on access to environmental information under martial law conditions, as well as information security measures introduced under martial law conditions, were determined. It was determined that despite the war in Ukraine and its devastating consequences, the protection of human environmental rights must be ensured. Moreover, precisely in the conditions of war, high-quality and operational access to public environmental information is a necessary condition for ensuring the proper functioning of state and public institutions and the natural environment, since normal life, safety and health of people depend on it.

At present, given access for citizens within the entire territory of our state, given the full-scale military invasion, it is impossible to guarantee and ensure it to the full extent, as it was the case in peacetime. The military aggression provoked a whole series of temporary restrictions and measures of information security, which are due to the conditions of the martial law, and regarding free access to environmental information in particular. But, despite all the restrictions, even in the conditions of the war, mechanisms for ensuring access to environmental information continue to be developed and improved in the environmental legislation of Ukraine.

The main developments in the legislation in the conditions of military aggression relate to the improvement of such areas as waste management, the creation and functioning of the national register of emissions, amendments to the environmental protection legislation of Ukraine regarding the state system of environmental monitoring and information support for management in the field of the environment.

Key words: environmental law, military aggression, international humanitarian law, ecocide, natural environment.

Стаття надійшла до редколегії 16 січня 2025 року